

Künstlerné Virág Éva

Egy adatbázis születése

A Batthyány család körmendi levéltára 16–20. századi missiliseinek segédletei

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya által kezelt történeti jelentőségű családi levéltárak közül mind tartalmát, mind terjedelmét tekintve kiemelkedik a Batthyány család levéltára (az iratok évköre: 1527–1944, terjedelme: 211,60 iratfolyóméter). A család levéltárán belül is igen értékes és tekintélyes gyűjteményt képez a 16–20. századi, kb. 47,50 iratfolyómétert kitevő levelezés. A több tízezer elküldött levél csaknem öt évszázad legfontosabb forrásegysége a történettudomány szinte valamennyi ága számára. A magyarországi családi levéltárak viszonylatában szinte példa nélküli, ami e gyűjteményre jellemző: a családtagok együtt tartották és megőrizték a kiváltságaik igazolásához szükséges, jogszolgáltatás szempontjából használhatatlan leveleket is.

A családtagok hivatali tisztségeikből adódóan kapcsolatban álltak a magyar közjogi méltóságokkal, külföldi politikusokkal, tudósokkal, művészekkel. Leveleik témája nem korlátozódott csak a magánélet szintjére. Többségük nem magán, hanem hivatalos, félhivatalos levélnek tekinthető, és számos köztörténeti eseményre (reformáció, ellenreformáció, török háborúk, végvári élet, horvát bántság, vármegyei ügyek, hétéves háború, érseki birtokok stb.) vonatkozó adalékot tartalmaz. A családtagok egymásközi levélváltása, illetve rokonaikkal, ismerőseikkel, uradalmaik tisztviselőivel, városi polgárokkal, jobbágyaikkal folytatott levelezése érzékletesen jeleníti meg a mindennapok világát. Mégis meglepő, hogy ehhez a rendkívül adatgazdag és felettebb kutatott irategyütteshez évtizedeken keresztül csak papíralapú segédletek álltak rendelkezésre.

Jelen írásunkban röviden érintjük a Batthyány-levéltár sorsának alakulását és vázoljuk a missilisekhez készített segédletek történetét.

A Batthyány család azon történelmi családaink egyike, amely levéltárának megőrzése mellett már a 16. századtól gondot fordított annak rendbetételére is.¹ A történelmi Magyarország több vármegyéjében (Vas, Zala, Varasd, Körös, Pozsega) hatalmas kiter-

¹ Iványi Béla Gróf Batthyány Ádám, a levéltárrendező című értekezésében (Levéltári Közlemények, 20–23. 1942–1945. 290–309.) a Batthyány család első levéltárnokaként Orossóczi Miklóst nevezte meg. Ő készítette ugyanis nem sokkal a mohácsi csata előtt a ma is rendelkezésünkre álló „Hic sunt diversa registra diversarum literarum et privilegialium domini Balthazaris de Bathian” című 82 számozott, de csak 42 beírt oldalt tartalmazó lajstromfüzetet.

jedésű uradalmakkal rendelkeztek. Ez természetesen azt is magával hozta, hogy évről évre mind több és több, a birtokok jogával, igazgatásával és a birtokgazdálkodással kapcsolatos irat keletkezett. Ehhez járult még a családtagok országos tisztségeire, vármegyei hivatalviselésére, katonai szerepvállalására vonatkozó dokumentumok folyamatos gyarapodása. Eleinte minden birtokközpont (Németújvár, Rohonc, Szalónak) maga őrizte a folyó ügyvitel során keletkezett iratanyagát. A biztonságos megőrzés és könnyebb kezelhetőség céljából azonban a 18. század első felében valamennyi központból Körmendre, a család újonnan kialakított rezidenciájára szállították át az iratokat. Itt kezdődött meg aztán azok szakszerű rendezése,² segédletekkel történő ellátása, amit már az állandó alkalmazásban lévő, fizetett levéltárosok végeztek. Közülük a 18–19. századból Csepreghy Mihály, Paulik János, Csapó Bálint, Chernel Elek, Karay Ferdinánd, Sövegjártó János nevét ismerjük, akik valamennyien jogvégzett emberek voltak, s ügyvédi teendők mellett egyúttal a levéltárosi feladatokat is elláttak. Természetesen elsődlegesen adatot szolgáltatottak, iratokat kerestek elő és hitelesítettek a folyamatban lévő perekhez. Az iratokkal való bíbelődés, a dokumentumok rendszerezése, a mutatók készítése nem mehetett jogi tevékenységük rovására. Végül csak a 20. században sikerült a megfelelő levéltáros szakembert megtalálni dr. Iványi Béla³ személyében, aki nagy érdeklődéssel és kellő hozzáértéssel fogott hozzá a levéltári anyag rendszerezéséhez. Először is a tetemes mennyiségű, egykorú segédlettel nem rendelkező levélgyűjteményben kívánt rendet teremteni. Két időrendi egységet alakított ki, a 16–17. századi és 18–20. századi⁴ leveleket, majd ezeken belül a levélírók betűrendjében végezte el a rendezést, s eszerint foglalta jegyzékbe az iratok adatait. A jegyzék csak a 16–17. századi levelekhez készült el.

A II. világháborús események következtében azonban a gyűjtemény rendje felbomlott, a levelek közül sok meg is semmisült, illetve elkallódott. Ezért rendezése ismételten szükségessé vált, amit Iványi újólág elvégzett. Időközben a gyűjtemény fennmaradt részét Körmendről a keszthelyi Balatoni Múzeumba, majd 1953-ban a Magyar Országos Levéltárba (MOL) szállították.⁵ Itt a missilis anyag ellenőrző rendezése – ami most már kiterjedt a 18–20. században keletkezett levelekre is – során újabb levélírói jegyzék készült, amelyben a levélírók betűrendjében sorszámmal⁶ látták el és jegyzékelték az iratokat.

² A Batthyány családtagok egyike-másika maga is hozzáfogott a rendezéshez. Így például Poppel Éva Beke Zsigmond familiáris bevonásával végezte el a munkát, amelyről 1634. október 9-én fiához, Batthyány Ádámhoz intézett levelében a következőképp számolt be: „az leveleket egy éjjel ... rendbe csináltattam úgy, hogy akik látták, minden ember azt mondta, jól és emberül vannak.” Ez esetben persze szó sem volt szakszerűségről, tartalmi rendezésről, ilyen rövid idő alatt mindössze az összevisszaságban lerakogatott iratkötegek, csomócskák almáriumba, fiókba, egyéb tároló eszközökbe történő helyezését, azokban szép sorban történő elrendezését jelentette.

³ Iványi Béla (1878–1964) országos levéltárnok, az alkotmány- és jogtörténet tanára, jogtörténész, politikus. 1938–1945 között a Batthyány család alkalmazta, ő volt az utolsó levéltárosok.

⁴ A 20. századból mindössze 30–40 levél maradt fenn.

⁵ A P szekcióban a Batthyány család levéltárában a P 1314 törzsszámon helyezték el.

⁶ A 16–17. századi levelek No. 1–55060., míg a 18–20. századiak a No. 55061–111991. jelzet alatt találhatóak.

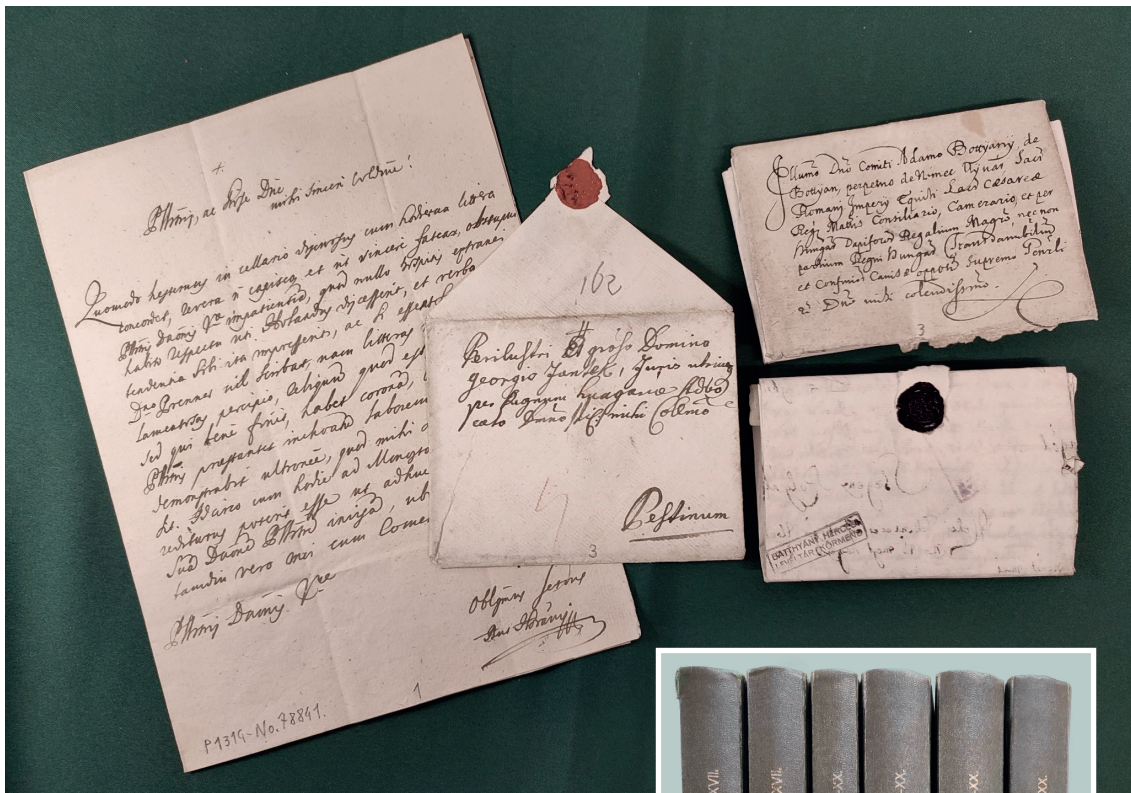
A jegyzékek alapján elkészült egyháromkötetes levélírói mutató. A missilisgyűjteményben végzett kutatás évtizedeken keresztül e mutatók segítségével folytatózott. Használhatóságát azonban rendkívül korlátozta, hogy például az egy személy által írt több levélnél csupán az első és az utolsó levél címzettjét, dátumát és keltezési helyét tüntette fel. A megváltozott kutatói elvárásoknak már nem felelt meg, így szükségessé vált hiányosságainak pótlása, hibáinak korrekciója, azaz egy korszerű, a jelenlegi történeti kutatás igényeit lehetőség szerint teljességgel kielégítő segédlet elkészítése.

E munkához hathatós segítséget nyújtott a körmendi Csaba József Honismereti Egyesület azzal, hogy számítógépre vitte Iványi Béla 23 ív terjedelmű kéziratos jegyzéket, s ezt 2001-ben a MOL rendelkezésére bocsátotta. A készülő segédlet alapját tehát egyrészt az Iványi-féle, másrészt a MOL által készített levélírói mutató képezte.

A feldolgozás, vagyis a számítógépre vitt adatok és a fennmaradt eredeti iratok adatainak összevetése, kiegészítése során az egyes levelekhez tartozó adatokat egy tíz oszlopot tartalmazó Excel-táblázatban rögzítették a levéltárosok.

Az oszlopok adatmezőinek tartalma a következő:

1. A számítógépes program által generált sorszám.
2. A levéltári raktári egység sorszáma.
3. A levél levéltári jelzete.
4. A levél kiegészítő levéltári jelzete. Az adatbázis készítése során előkerült, de sorszámmal el nem látott levelek utólagos besorolására szolgál.
5. A levélíró neve, zárójelben a családnév eredeti írásmód szerinti alakja és az esetleges nemesi előnév, például: *Sennyey (Senniei) István (kissennyei)*. Asszonyok esetében, amennyiben az aláírásból megállapítható volt, közöltük leánykori nevüket, valamint a családi állapotukra utaló kifejezést is (például: *özv., Pongrácz Vilma szül. Lónyay*). Az adatmezőben többnyire természetes személyek neve szerepel, de esetenként a levél írójaként feltüntetett különféle hatóságok, hivatalok, testületek stb. megnevezése is előfordul. A magyar nyelvben nem használatos, idegenszerű vagy régies névformák és földrajzi nevek esetén zárójelben feltüntettük az eredeti írásmód szerinti alakot is. Az országos közhivatalt viselő ismert, nem magyar személy esetén az Iványi által magyarított névváltozat mellett zárójelben az eredeti névalakot is szerepeltettük, például: *Salm Miklós (Niklas Graf zu Salm von Neuburg)*. Iványi második jegyzékéhez hasonlóan *-gal jelöltük azokat a leveleket, amelyek már hiányoznak a gyűjteményből.
6. A levélíró rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés (például: *főhercegnő, körmendi tisztartó, aga, szigetvári rab*). Általában a magyar nyelvű formát használtuk, kivéve, ha az adott kifejezésnek nem ismert a magyar megfelelője (például: *valpot*) vagy a magyar változat félreértést okozna (például: *vicebán/albán*).
7. A levél címzettje. Az írásmódot tekintve az 5. adatmezőnél ismertetett módszert követtük, de feltüntettük a levélből megállapítható tisztséget, rangot, foglalkozást vagy illetőségre utaló kifejezést is.

Kollázs és montázs a Batthyány-levelekből és mutatókönyveiből (Fotó: Avar Anton)

8. A levél keltezési dátuma. A dátumokat a ma általánosan elterjedt számformátumban: év, hónap, nap (*éééé.hh.nn.*) adtuk meg, például 1632. október 4. helyett *1632.10.01.*
9. A levél keltezésének helye. A földrajzi neveknek a levélben használt valamennyi alakját szerepeltettük, de ha ki lehetett deríteni, akkor a ma használatos névalakot is megadtuk, például: *Felsőlendva/Oberlimbach/Gornja Lendava*. Ugyanakkor idézőjelbe tettük az azonosíthatatlan helyneveket, például: „*Labdavár*”.
10. Megjegyzések. Egyebek mellett itt adtuk meg a levél nyelvére (*magyar, latin, német, szláv*) vonatkozó információkat. Ha a levélen fennmaradt valamilyen pecsét, ezt a tényt is itt jeleztük. Külön feltüntettük továbbá a pecsét típusát (például: *gemma, tugra* stb.). Szintén ebben a rovatban kaptak helyet a fizikai állapotról vonatkozó, s a mellékletekkel, érdekességekkel kapcsolatos információk.

Az adatbevitel megtörténte után került sor a táblázat átalakítására, adatbázissá fejlesztésére. Ez jelentős mértékben segíti az adatok gyors és hatékony visszakereshetőségét.

Az Excel-táblázat fentebb felsorolt adatmezőit a levéltári adatbázis mezőinek átfogóbb (lekérdezhető) megnevezéseire változtattuk az alábbiak szerint:

1. Létrehozó (tkp. levélíró) neve, rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés, például: *Horváth Bálint (mankóbüki), körmendi főkapitány*.
2. Kedvezményezett (tkp. címzett) neve, rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés, például: *Eszéky Márton németújvári/güssingi főporkoláb*.
3. A kiadás helye, például: *Tornistya/Turnišće*.

Külön-külön adatmezőkben kaptak helyet a nyelvre, a mikrofilm tekercsszámára, a raktári egység számára és típusára vonatkozó adatok. A sort a levélről készült digitális felvétel zárja, ami az Excel-táblázatos segédlethez képest természetesen emeli az adatbázis értékét.

A fenti struktúrának megfelelően a szolgáltatásban háromszintű keresés lehetséges: egyszerű, összetett, valamint kifejezésre keresés. A találatok alapértelmezésben ikon formátumban jelennek meg, a lista nézetet választva a dokumentum képe mellett a levél főbb adatai is láthatóak; ebből a nézetből további lehetőségek állnak rendelkezésre (*Adatlap, Dokumentum, Szűrés adatbázisra*). A bal oldalon elhelyezett szűrők megfelelő beállításával pontosítható a keresés. A *Hierarchia* funkció használatával módosítható a bal oldali mező tartalma: ezt választva az adatbázis fastruktúrája jelenik meg, amely az egyes levelek szintjéig alábontható. Az *Információ* fülre kattintva az adatbázis használatára vonatkozó keresési segítség érhető el.

Reméljük, hogy az adatbázis – esetleges hiányosságai ellenére is – hasznára lesz mind a tudományos, mind pedig az amatőr kutatók számára.

Az adatbázis elérhetősége:

<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/batthyany-missilisek-p-1314>